

Pascal egy gondolatáról

Az örökös csend...

„Miféle szelíd és hatalmas hangok – kérdezte Euszthatész Püthagórástól –, és miféle különös tisztaságnak harmóniái hatolnak el, úgy érzem, fülemhez az éjszaka anyagában, amely bennünket itt körülvesz? A hallomás szélső határán sóvárog a lelkem s csak ámul, miközben messziről csendülő modulációkat sejdít s fogad be. Mint a reménység, lelkem egészen érzékeim határáig terjeszkedik, hogy megragadja e számtalan kristályos remegést s elfogja annak a fenséges lassúságnak bömbölését, amely övezi létezőm. Micsoda hát e gyönyörűségeknek titokzatos eszköze?”

„Az ég maga – felelt Püthagórasz. – Te azt fogadod be, ami elvárásolja az isteneket. Mert sehol nincsen hallgatás a világegyetemben. Az örök hangok összhangja elválaszthatatlan az égitestek mozgásától. Minden mozgékony csillag – mindenkori sebességének megfelelően – megrezzenti az étert, és a mennyei teret arra a hangra készíti fel, amely számarányának megfelelő. A legtávolabbiak, amelyek szükségszerűen a leggyorsabban süvítenek, a legélesebb hangokat juttatják el az összességhez. Tompábban és súlyosabban csendülnek viszont a lassabban gomolyodók, amelyek a legközelebb állanak hozzánk; a mozdulatlan föld pedig néma. Mint ahogyan a szférák egy bizonyos törvénynek engedelmeskednek, úgy a hangok is, amelyeket megfogannak, édes és szelíden változatos akkorddá forrnak össze, és ez nem más, mint annak bizonyossága: egek összhangzanak egekkel. A tiszta világ rendje varázsolja el, barátom, a te hallásodat is. A legmagasabb értelem, a méltányosság, a szeretet és a tökély más formái, amelyek a világmindenség fenséges birodalmát formálják: ezeknek üzenete hangzik fel a te füledben is. És az az elragadtatás, amely hatalmába kerít, csupán valamely isteni és szigorú analógia következménye...”

Íme, a régi görögök mélységes tudásvágya efféle magyarázatokkal látta el az éjszaka örvényeit.

Ami a zsidókat illeti: ők soha nem beszélnek az egekről anélkül, hogy közlékenységüket ne említenék. A bibliai éjszakák az Úr magasztalásától visszhangzanak. Csillagaik olykor-olykor Isten fiai közé hintve ragyognak fel – ők az angyalok –, és a szellemeknek s csillagzatoknak ez a roppant tömkelege az egész földkerekség számára hallható robajjal közvetíti a hallatlan magasztalást.

„Az egek Isten dicsőségéről beszélnek, s az Ő keze munkáját hirdeti a mennybolt.”

A *Zsoltárok* szerzője nem győzi halmazni a lenyűgöző fordulatokat, hogy e rendkívüli Hang hatalmát kifejezze: „Egyik nap odahányja a másiknak a Szót, egyik éjszaka kinyilvánítja a másiknak. Nem fecsegés ez, és nem is olyan szóbeszéd, hogy ne fogná fel üzenetét az ember. Hulláma elér egészen a földkerekség legszélső pereméig... *Non sunt loquelaе neque sermones quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum et in finis orbis terrae verba eorum.*”

Jehova maga pedig így szól Jóhhoz: „A hajnal csillagai örömtől ujjongva magasztaltak engem.”

Pascal a végtelen terekből nem fog fel semmi mást, csak a némaságot. „Elönt a borzalom”, jegyzi meg. Keserűen panasolja, milyen elhagyott a világon. Képtelen a mindenségben felfedezni Azt, aki Jeremiás hangján így szól: *Coelum et terram impleo*. Szóval, ez a furcsa keresztény nem találja meg Atyját az égben... Sőt, ellenkezőleg: „ha szemügyre veszem az egész néma világegyetemet, borzalom önt el – így kesereg –, mint valami olyan embert, akit álmában magára hagytak egy kietlen, borzalmas sivatagban...”

Borzalom, borzalmas; örökös csend; néma világmindenség – ilyen szavakkal beszél a valaha is élt egyik legértelmesebb lény arról, ami körülveszi. Úgy érez, úgy ecsetel mindent, úgy panaszkodik, mint egy üldözött vad; sőt mi több, úgy, mint aki önmagát üldözi, s a szívében munkáló roppant erőforrásokat, logikájának erejét, nyelvezetének bámulatos erőit arra használja, hogy mindent, ami látható és nem nélkülöz egy cseppnyi vigaszt, összeszűzön. Ez a lény csak azt akarja tudomásul venni, hogy törekeny és valami dermesztő ostromgyűrű fenyegeti, mindenünnen csak téboly és nyomasztó magány és olyan jégkorszak, amely tömény rettegéssel és kétségbeeséssel sújtja. Nem viseli el, hogy az Idő, a Szám és a Tér hálói bonyolódott, s hogy az egész világrend kelepceként tátong szeme előtt. Nincs terem-

tett dolog, mely ne rettenetes állapotára emlékeztetné – némelyek megsebzik, mások becsapják, de mindegyik megborzasztja, s annyira riasztónak ítéli a világ látványát, hogy halálra sebzett prédaként sikolt fel szorult helyzetében. Bennem ez a magatartás, mi tűrés-tagadás, azt az elviselhetetlen lármát idézi fel, amellyel kutyák szokták megugatni a holdat. Ebből az elkészedett lényből azonban, aki elméletet képes alkotni a holdról, még saját számításai is csak zokszót és feljajdulást tudnának kisajtolni.

És nemcsak az, ami az égen s az égben történik, hanem minden dolog; és nemcsak minden dolog önmagában, hanem még a dolgok legártatlanabb alakja is ingerli és gyűlöltre indítja ezt a lényt: *Milyen hiú is, milyen hiú a festészet...* Azokat a képeket, melyeket a művészet tükrözni igyekszik, ő bizonyos másodrangú megvetéssel illeti.

Nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy ez a tömény szomorúság s ez a korlátlan undor egész rendszert, mélységes szándékot takar. Egy gondosan megszerkesztett mondat kizárja a teljes lemondást.

A sanyarúság, ha jól fogalmaz, nem vallott annyira kudarcot, hogy hajótörés közben ne menthetett volna meg némi szellemi szabadságot, egy csöpp arányérzéklet, valamicske logikai erényt vagy szimbólumteremtő erőt, amely cáfolja azt a nyelvet, amelyen a sanyarúság megfogalmazódik. Meg aztán némileg zavarba ejt, sőt itt-ott olcsónak rémlik annak az embernek a tartása, aki ilyen mértékben tragikus motívumok és retentő tárgyak szakértőjévé nevezi ki magát. Mit tudunk átadni a többi embernek, ha folyton-folyvást arról győzzük meg őket, hogy egyenlők a semmivel, hogy az élet hiú, a természet ellenséges, a tudás csalékony? Mi haszna szétzúzni ezt a Semmit, amit minden emberre ráfogunk, és mi haszna derűre-borúra hajtogatni azt, amit mindenki amúgy is tud?

Engem inkább kissé feszélyez művészetnek és természetnek ez az elegye. Mihelyt észlelem, hogy az író egy ember valódi érzelmi állapotát megragadja és megrontja, ahhoz keresett magyarázatokat fűz, s aztán még azt is megkívánja, hogy az illető az efféle nagy dérral-dúrral kiókumlált tétéményt saját rezzenésének tekintse, az ilyen eljárást azonnal tisztátalannak és visszásnak találom. Ha igaz és hamis vonások elegyednek egy műalkotásban, azon fölöttébb megütközünk, ha felébreszti a gyanút, hogy megpróbálja elhajlítani meggyőződésünket vagy idegen szándékot kíván elfogadtatni velünk. Ha el akarsz csábítani vagy meg akarsz lepni, akkor ügyelj arra, hogy ne lássam élesebben a kezedet, mint mozdulataid nyomát.

Pascal kezét azonban túl élesen látom.

Egyébként még ha a szándék tiszta volna is, már a pusztá akarata, hogy valaki tollat fog és gonddal formálja mondatait, ugyanazt a természetes hatást váltja ki, mint valamilyen hátsó gondolat. Ugyanis elkerülhetetlen, hogy a formálásban a mérsékelt elem ne hasson szélsőségesnek, a ritkaság ne tűnjék halmazatnak, a részleges ne mutakozzék egésznek, és a csupán megpendített dolog ne lássék lázas szenvedélynek... A hamis ablakok önmagukat rajzolják meg. A művész képtelen elkerülni, hogy ne fokozza megszerzett tapasztalatának lenyűgöző hatóerejét, miközben első gondolati következtetéseinek szimmetrikus rendet kölcsönöz, nagyjából ugyanígy viselkedik az idegrendszer, ha valamilyen lokális zavart általánosít és kiterjeszt az egész szervezetre. Ez nem a művésznél címzett szemrehányás, mindössze figyelmeztetés: soha ne tévesszük össze azt az embert, aki a műalkotást létrehozta, azzal az emberrel, akit a műalkotás mögött sejtünk.

Ez az összetévesztés azonban Pascalnál általános ismérv. Az utókor annyit összehordott róla, alakja annyira gyötörte a képzeletet és olyan szenvedélyes vitákat váltott ki, hogy közben ő maga tragikus figurává fordult, páratlan színésszé, akinek szinte főszerep jutott az Ismeret komédiájában. Így aztán akadnak, akik eljátsszák nekünk Pascalt. A hagyomány egyfajta francia, janzenista Hamletet faragott belőle, aki kezében tartja tulajdon koponyáját, egy nagy matematikus koponyáját; s aki merő borzongással szemlélődik valahol fenn, a világegyetemmel szemközt emelt magas teraszon. Arcába süvít a Végtelen metsző szele, ő maga elé hajolva mormol ezt-azt a Semmi peremvidékén, miközben ugyanolyan benyomást kelt, mint az, aki egy színpad szélén állva az egész világ szemé láttára önmaga kísértetével folytat hosszas párbeszédet.

Az azért mégiscsak szembeszökő tény, hogy a vallások zöme a Mindenható székhelyét a legmagasabb égi magasban képzelel el, mint ahogy az is, hogy e Mindenható létének látható bizonyítékait a csillagok rendjében találta meg, amely másrészt a természeti törvények ösképét, eredeti modelljét és első igazolását kínálta az emberiségnek.

Kezünket az égbe emeljük; pillantásunk felfele menekül s az égi magasban vész el; az ég felé mutat a próféták vagy más vigasztalók ujjai; a mennyei magasságból hullanak felénk bizonyos szavak, és egykor majd ott harsannak fel bizonyos trombitahangok.

Kapu [Szív], 2015. bronz

És csakugyan, semmi kétség: sem az Első Ok, sem az Actus purus, sem a Szellem nem rendelkezik saját hellyel, körvonalakkal vagy részekkel a térben. Valamilyen öntudatlan ösztön azonban, amely talán vertikális struktúránk következménye, esetleg az az érzés, hogy sorunk roppant távoli jelenségekhez kapcsolódik s hogy minden földi élet ezektől függ, óhatatlanul arra kényszeríti az embert, hogy – ha végleg megfenekleni látszik, ha fojtogatja a kétség vagy fonák faggatózása miatt hatalmába keríti a szellemi gyötrelem – a feje feletti pont-ra szegezze tekintetét, *magasra*.

Felemelni vagy meghallgatásra találni: ez a franciában ugyanaz a szótő.

Kant maga, aki – valamely naiv miszticizmus titokzatos indulatára figyelve – azt a bizonyos sejtelmet, hogy léteznie kell általánosan érvényes erkölcsi törvénynek, párosította azzal a benyomással, amelyet tudatában a csillagos ég látványa kiváltott.

Én párszor megpróbáltam megfigyelni önmagamban azt a titokzatos hatást, amelyet egy világos éjszaka és a csillagos égbolt jelenléte általában kivált az emberekben – hogy a legapróbb rezzenésig követhessem a gondolati benyomást.

Ezekben a pillanatokban nem észlelünk mást, csak olyan tárgyakat, amelyek nem függenek össze testi valónkkal. Furcsán leegyszerűsödöttnek érzékeljük magunkat. Minden, ami közel van, láthatatlanná válik; minden, amit érzékelnénk, hirtelen érinthetetlen. Önmagunktól távol lebegünk. Pillantásunk átolvad a látomásba, fénylő események színterére vetődik, s ezeket – mivel nem tehet másképp – saját spontán mozdulataival egyetlen halmazba tereli össze: úgy véli, azok mind egyetlen pillanatban történnek; vonalakat húz, képzeletében felbukkanó figurákat teremt, s ezeket átruhazza ránk és beilleszti a valóságos színjátékba.

Közben azonban mindezen pontok szétoztására képtelenek vagyunk figyelni. Úgy érezzük: erőt vett rajtunk ez a pazar szikrázás, egyszerűen letepert, elnyelt és megtagadott.

Megszámlálhatjuk felettünk a csillagokat, mi, akik kötve hinnénk, hogy egyáltalán léteznék számukra. Nem, nincsen semmiféle kölcsönösség köztünk és közöttük.

Érzékelünk valamit, ami kifejezést vár tőlünk, és ugyanakkor valami mást is, ami irtózik bármiféle kifejezéstől.

Mivel az, amit az égbolton látunk, és az, amit önmagunk mélyén tapasztalunk, saját hathatós beavatkozásunk hatókörén egyformán kívül esik – az egyik mindazon a határon túl csillan fel, amelyet igyekezetünk még befoghat, a másik pedig kifejezéseink alatt tenyészik tudatunk mélyén –, így bizonyos kapcsolat keletkezik a kétféle figyelem között: az egyik a legtávolabbi valóságra szegeződik, míg a másik legbensőbb tartalmainkra irányul. A kettő mintegy figyelmünk két, egymásnak megfelelő legszélső pontját jelöli, s mindkettő egyforma mohósággal reméli valamilyen új, döntő esemény eljövételét, történéjét az az égbolton vagy a szívünkben.

Ezzel a temérdek csillagból kirajzolódó ábrához, amely elkápráztatja szemünket, létünk bányamélye önmaga-létének meghökkentő tudatát sugallja s társítja, a páratlanság... de egyszerűs mind a magány érzetét is. Minden vagyok, de tökéletlen. Minden vagyok, de csak rész vagyok.

A sötétség, amely övez minket, lelkünket tökéletesen lemezteleníti.

Ezt a sötétséget elérhetetlen világosságok csóvái hintik tele. Az ember csak nehezen szabadul a képzettől: ezek olyan helyek, ahol éberek vagyunk. És közben benépesítjük a sötétet ragyogó és felismerhetetlen élőlényekkel.

Ugyanez a sötétség, amely megszünteti testünk közvetlen környezetét, ennek következtében szavaink tónusát is tompítja s egyetlen belső szóra apasztja – minthogy arra hajlunk, hogy csak kevéskév valói lényekkel folytassunk valódi párbeszédet.

Különös nyugalom és szokatlan rosszullét szállja meg ilyenkor az embert. „Én” és „nem-én” közt megszünik a határ. A nappali világosság idején gondolataink tetteink révén a dolgokhoz kötődtek. Észleleteket cseréltünk gondolatokra és gondolatokat észleletekre; és cselekedeteink közvetítettek, időnkkel fizettünk. Most hirtelen nincs többé csereforgalom, nem létezik többé a cselekvő ember, aki a dolgok mértéke. Csupán két, egymástól különböző jelenlét van és két, egymással összemérhetetlen lényegiség. Semmi más nincsen, csak két ellenfél, aki méregeti... és képtelen felfogni egymást. Perspektívánk hihetetlen kitérülését hatalmunk csökkenése ellentétezi. Egy időre elveszítjük édes hiedelmünket, hogy a dolgok hozzánk kezesednek s a mi arányainkat tükrözik. Hasonlítunk a légyhez, amely nem bír áthatolni az ablaküvegen.

Ezen a holtpontra azonban nem tudunk hosszan időzni. Érzékenységünk képtelen egyensúlyt teremteni. Még úgy is mondhatnánk: olyan funkciót ismertünk meg itt, amelynek az a feladata, hogy az erőnek mindenféle egyensúlyát megszüntesse az élőlényekben. Szellemünk egyenesen arra kényszerül, mintegy arra gerjeszti önmagát, hogy legyőzze önnön kábulatát és ismét magához térjen abból az ünnepélyes és dermesztő megilletődöttségéből, amelyet a kettőség okozott: az az érzés, hogy ő minden, és az a belátás, hogy valójában semmi.

S akkor látjuk, hogyan védekezik a lényege szerint magányos, a Szellem, mégpedig gondolatai révén. Testünk reflexekkel és különböző elkülönülésekkel, kiválasztásokkal védi magát a világ ellen; közben azonban mintegy véletlen folytán meg is teremti őket (mintha csak arról volna szó, hogy valamit sietősen mindig tennünk kell); sőt közben a legszabatosabb módon, arányos mozdulatokkal és hathatós nedvképzéssel válaszol arra, ami nyomasztja és ingerli. Nem másképpen felel a lélek sem az éjszaka embertelenségeire. Teremtő tevékenységre gyúl, s tettei közt akadnak naiv és ellenállhatatlan – reflex természetű – alakzatok is; de akadnak fölényes változatok is, ezek késve jönnek és okos egymásutánban, tagoltan, és ahhoz a tudáshoz igazodva, amelyet a helyzet közvetít számára.

Kétféle választ találunk tehát önmagunkban az ábrázolt érzetre, arra a tapasztalatra, amelyet a mennybolt látványa és a világegyetem képzete megteremt bennünk. Az egyik csoport *spontánul*, a másik ellenben *kimunkálás* után jön létre. Ezek igen különböznek egymástól, noha ugyanabban a fejben keveredhetnek és formálódhatnak; mégis el kell őket különítenünk, hogy meghatározhatjuk őket. Ez az elkülönítés gyakran úgy történik, hogy a válaszok egyik csoportját a *szív*, a másikat a *szellem* tevékenységi körébe utaljuk.

A dolog szinte mindig úgy zajlik, hogy a szív – a világ borzalmas figurái ellen viselt háborújában, vágyainak kényszerű ostroma közben – végül arra az elhatározásra jut, hogy felidézi egy olyan Lénynek eszméjét, aki képes arra, hogy mindezt magába foglalja, megteremtse vagy kivesse magából... sőt el is képzeletnek a ragyogó és kiterjedt térnek szárnyetegét, aki minket világra hoz, táplál, körülvesz, de egyúttal fenyeget, száműz és nyugtalanít is, majd végül elemészt.

És ez a Lény ráadásul, a végén kiderül: egy Személy – azaz: közte és köztünk bizonyos hasonlóság van, sőt valamilyen nem tudom, micsoda reménység is fennáll, hogy köztünk egyszerűen bizonyos részleges szőértés is létrejöhet. Ez tehát az, amit a *szív talál*. Megpróbál Isten révén választ adni önmagának.

De hiszen a szerelem tapasztalatából is tudjuk, hogy az egyetlen az egyetlen keresi, és hogy az élő az élő után kívánczik.

Nézzük meg most, milyen másféle gondolatok támadhatnak bennünk, ha késleltetjük érzelmeinket, s ha megpróbálunk a dolgok hatalmas nyomásával bizonyos végtelen türelmet és hatalmas érdeklődést szembehelyezni. A szellem *keres*.

A szellem nem törekszik egy pillanat alatt megalkotni valamilyen képet, mely arra képesítené, hogy ettől fogva a világ látványát elviselje. A szellem figyel és vizsgálódik; nem tekint az időre, figyelmen kívül hagyja egyes életformák tartalmi elemeit. Szembeszökő ellentét áll fenn a *szív* elevensége, türelmetlensége és sietőssége, és e higgadt, kritika és reménység tagolta lassúság között. Ez a habozás, mely korlátlan is lehet, ez okozza, hogy a probléma megváltozik. A megváltozott probléma pedig megváltoztatja magát a kérdezőt is.

Lám, leszűrhetjük tehát azt a tanulságot, hogy mi a világegyetemet csak úgy tudjuk elképzelni, ha úgy fogjuk fel, mint valamilyen tőlünk lényegesen elkülöníthető olyan *tárgyat*, amely tudatunkkal élesen szembehelyezkedik. És akkor összehasonlíthatjuk azokkal a kisebb rendszerekkel, amelyeket képesek vagyunk leírni, meghatározni, mérni és kísérletek révén megközelíteni. Az Egészet úgy vesszük szemügyre, mint valami Rész. És ez képessé tesz bennünket arra, hogy olyan logikával ruházzuk fel, amelynek működése megengedi számunkra, hogy változásait megjósoljuk vagy hatásterületeit megbecsüljük.

(Például gázfelhőhöz hasonlítjuk az egész csillagvilágot; és megkíséreljük a csillagrajokra alkalmazni azokat a definíciókat és törvényeket, amelyeket a gázok tanulmányozásakor, a laboratóriumban felfedeztünk; megalkotjuk a világegyetem „statisztikáját”, és foglalkozunk *belső energiáinak, hőmérsékletének* stb. kérdéseivel.)

Munkánk lényegében abban áll majd, hogy azt, ami ilyen ámulatot s az érzelmek ilyen gazdagságát idézte fel bennünk, közelítsük ahhoz, amit érzékeink ismernek, cselekedeteink elérhetnek, s ami többé-kevésbé pontosan aránylik meggondolásainkhoz.

Ebből a határtalan munkából azonban – és ennek hosszabb távon be kell következnie – ennek az *ismeretesnek*, ennek a *lehetségesnek*, ennek az *értelmesnek* bizonyos (máris észlelhető) változása következik, hiszen számunkra minden pillanatban ezek a fogalmak jelentik megnyugvásunk feltételeit. Ahogyan az emberiség az antipódusokat tudomásul vette, úgy meg fog barátkozni a *világegyetem görbülésének* gondolatával is, és még néhány furcsasággal. Nem lehetetlen – sőt valószínű –, hogy az említett megszokás lassanként nemcsak elképzeléseinket változtatja meg, hanem bizonyos közvetlen reakciókat is módosít.

Az, amit *Pascal-i reakciónak* nevezhetnénk, egy szép napon ritkaságszámba mehet, sőt a pszichológusok érdeklődését is felkeltheti.

Pascal „talált”, és nyilván azért, mert már nem keresett. A keresés megszakítása s e megszakítás formája kiválthatja azt az érzést, hogy találás következett be.

Azonban ő soha nem hitt igazán a keresés értelmében, amennyiben az előreláthatatlan dolgokra vonatkozik.

Ő önmagából bányászta elő az *örökös némaság* eszméjét – hiszen ezt sem a valóban vallásos elmék, sem a valóban mély gondolkodók soha nem észlelték a világegyetemben.

Ő durva és ellenszenves módon eltúlozta az ismeret (a tudás) és az üdvözülés közti ellentétet, hiszen végül is Pascal százada ismert olyan embereket is, akiket, jól tudjuk, nyomasztott ugyan lelküknek üdve, mégsem hangsúlyozták ezt a szorongást a tudomány rovására. Hadd említsem csak Cavalierit, aki az oszthatatlan mértékek gondolatával kísérletezett. Vagy Saccherit, aki – anélkül, hogy bevallaná – már megsejtette, mennyi a közös megegyezés Euklidész rendszerére vonatkozóan, s aki teret nyitott a geometria eljövendő vakmerőségeinek. Igaz, ezek mind jezsuiták voltak.

Báthori Csaba fordítása